

Національна
академія наук України

Інститут
української археології та джерелознавства
імені М. С. Грушевського

Історико-меморіальний музей
Михайла Грушевського

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
<http://svit.gov.ua/>

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ у 50 томах

Видавнича рада:

Борис ПАТОН — голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО • Сергій ПЛОХІЙ
Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головна редакційна колегія:

Павло СОХАНЬ — головний редактор
Ігор ГИРИЧ — відповідальний секретар
Сергій БІЛОКІНЬ • Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО
Галина БУРЛАКА • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Мирон КАПРАЛЬ • Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН
Ігор МЕЛЬНИК • Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦІК
Всеволод НАУАКО • Світлана ПАНЬКОВА • Руслан ПИРІГ
Валерій СМОЛІЙ • Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДУРУК
Андрій ФЕЛОНЮК • Варвара ШУЛЬГА

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга II

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(листопад 1918 р. — жовтень 1926 р.)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
“СВІТ”
2013

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)
Г91

*Випущено на замовлення
Державного комітету телебачення і радіомовлення України
за програмою «Українська книга» 2013 року*

*Затверджено Вченою радою
Інституту української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України*

Упорядник, автор передмови: *Світлана ПАНЬКОВА*
Автори коментарів: *Олена БОЙКО, Мар'ян МУДРИЙ, Світлана ПАНЬКОВА*

Видавництво "Світ"

<http://svit.gov.ua/>

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)

© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2013
© Панькова С. М., передмова, 2013
© Бойко О. Д., Мудрий М. М., Панькова С. М.,
коментарі, 2013
© Видавництво "Світ", дизайн та художнє
оформлення, 2013

РОЗДІЛ I

СТАТТІ, ВМІЩЕНІ
В УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛАХ ТА ГАЗЕТАХ
(«ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК»,
«ГРОМАДА», «ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ»,
«СЕЛО», «НОВЕ ЖИТТЯ»)
(листопад 1918 р. — квітень 1919 р.)

МЕТЕОР

Тільки що закінчилась сесія Трудового конгресу*. Він пролетів на нашій політичній овиді, як метеор, що в своїм короткім перельоті спалює маси нагромадженної матерії, щоб заблиснути на мент в наших очах. За короткий час, відколи була висунена на публічну відомість його ідея*, і до моменту, коли вона набрала своєї реалізації в «законі 28 січня», ця ідея викликала велике заінтересування, гарячі дебати за і против, в огні їх вона підпала ріжним змінам і відмінам. Аж, кінець кінцем, принцип, положений в її основу — трудовий принцип, незвичайно важний, зведено до таких результатів, які змушують дуже жалувати, що його не розгорнено відповідно, а зведено до такої мало-вартної маніфестації.

Значіння сього факту буде видніше згодом, в перспективі подій. Тепер же, пишучи по гарячих слідах конгресу, я хочу спинитися тільки над фактичною стороною його.

Коли я читав в коректурі свою статтю в передостанній книжці «Літературно-наукового в[істника»¹, де викладалися аргументи за скликання в формі переходової інстанції чи передпарламенту Центральної Ради, замість творення якоїсь нової передпарламентарної форми, я вже знав, що в правлячих кругах справа порішена інакше, а власне, рішено скликати «Трудовий конгрес» для передачі йому повновласті Директорії. Як виянилось потім, справа була поставлена так ще перед здобуттям Києва, і в Вінниці в середині грудня н[о-вого] ст[илу] була вже виготовлена декларація* (опублікована потім як проєкт в київських газетах), де Директорія оповіщала своє рішення скликати «Конгрес трудового народу на Україні», щоб йому передати свою власть і від нього дістати санкцію своєї діяльності. Зложити його мали депутати від селянства, від війська і від робітництва.

Але в директоріальних кругах, очевидно, не було певної згоди щодо сих принципів, декларація була відложена до нарад з київськими партійними кругами, і в результаті гарячих дебат з ними декларація з'явилася 26 грудня вже з іншою конструкцією Трудового конгресу: депутатів від війська замінено депутатами від «трудової інтелігенції*», що безпосередньо працює для трудового народу, себто робітників на полі народної просвіти, лікарських помічників, народних кооператорів, служачих в конторах та інших установах». Пізніше уставлено ще осібне представництво для залізничників і поштовиків та телеграфістів* з огляду на великі заслуги, положені ними для повстання. Крім того, до участі в конгресі запрошено галицьких представників, Національну раду Галицької України*, незалежно від характеру сього представництва.

Все се внесло значні неясності в фізіономію конгресу, віддалило його від трудового принципу політичного представництва і власті, висуненого ідеологами останньої революції й розвиненого, правда, що не дуже ясно й глибоко, в декларації*: «Право управління і порядкування краєм повинно належити тільки тим класам, які суть основою громадського життя, які творять матері-

¹ «По шкоді», ЛНВ, 1918, кн. 12.

альні та громадські цінності, які кров'ю і життям своїх членів вступили до боротьби з руйнуючими силами сучасного ладу». «Класам нетрудовим треба розумно і чесно признати всю шкідливість і несправедливість їхнього бувшого панування й раз на все помиритися з тим, що право рішати долю більшості народу належить тій самій більшості, себто класам трудовим».

Сі зміни дали лівим течіям привід говорити про сфальшування Трудового конгресу*, про його неправомочність, невідповідальність, іти на шлях бойкоту або пасивного утримання від його постанов. В тім же напрямі впливали ті незвичайні, несприятливі обставини, в яких проходили вибори і потім самі наради конгресу*.

Передвиборчі зібрання й агітація фактично не могли мати місця. При сильній цензурі* не зіставалось змоги свобідно обговорювати й освітлювати питання, приготовляти матеріал для занять конгресу, вияснити партійне становище до моменту і висунених ним питань. Вибори мусили проходити наспіх, тому що інструкцію для них опубліковано дуже пізно*. Партійні комітети не встигали оповістити кандидатур. Значна частина української території під ту хвилю вже була захоплена війною й повстанням. Вибори не могли переводитись.

Сама сесія проходила в гнітючій атмосфері різних глухих чуток і погроз. Ще вона не встигла розпочатись, як уже з різних боків членам конгресу почали нагадувати, щоб кінчали справу якскорше, бо довго сидіти не можна, даний день може бути вже останнім. Становище фронту описувалось найтемнішими фарбами. Правительство почало евакуацію урядових і громадських установ*, що викликало в місті паніку, яка не зісталась без впливу і на настрої членів конгресу. З другого боку їх всяко підганяли до поспіху. Ще не було заслухано справоздання уряду, а вже від фракцій стали жадати декларацій, зазначення своєї позиції до уряду, розв'язання проблеми влади.

Тимчасом як справа вимагала ґрунтовного освітлення і вияснення до поставлених питань і людності на місцях, і партійних груп по такій довгій перерві в парламентарній роботі, коли від них жадали не демонстрації в той чи інший бік, а дійсного обговорення, дискусію обривано, збивано. Членам роблено докори, що вони марнують дорогий час в балачках в такий небезпечний і відповідальний момент, їх закликали, навіть з директоріальної трибуни, якскорше роз'їхатись і своїм впливом на місцях, на фронті підняти настрої боротьби.

Само скликання конгресу ставало якимсь непорозумінням. А від програми, зазначеної декларацією Директорії в її першій редакції, що «конгрес матиме всі верховні права і повновасть рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя республіки», що «конгрес остаточно вирішить земельне питання, а також установить всі інші соціально-економічні форми дальшого устрою України», не зісталось і сліду. Членів приспівували якомога скорше, як то кажуть, розписатися і роз'їхатися. І, кінець кінцем, таке становище, зазначене декларацією галицької фракції, знайшло підтримку. Пройшла резолюція фракції у[країнських] с[оціал]-д[емократів], підтримана частиною фракції у[країнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів]*, котрою сесія конгресу відкладалася до часу, коли визначить «президія в порозумінні з Директорією, в найближчий час, коли явиться змога нормальної роботи». До

того часу верховну власть з законодавчою функцією віддавалося Директорії, а від конгресу вибирались комісії «з підготовчими і контрольними функціями». «Правительству У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] разом із комісіями» доручено підготувати «закон для виборів всенародного парламенту великої соборної Української Республіки».

Таким способом Трудовий конгрес зведено до значіння простого перед-парламенту, а трудовий принцип, висунений повстанням, властиво, поховано чи зроблено пробу похорону.

Про се треба дуже пожалувати. Можна було дуже багато говорити про те, коли б була змога і час, на тему, чи треба було його вживати для такого переходового вжитку. Я, власне, ще з більшим переконанням повторюю, що для такої переходової ролі краще було скликати стару Ц[ентральну] Раду, організацію вже готову, звісну, котра не могла будити ні якихось незвичайних, неможливих до сповнення надій, ні принести особливого розчарування. В ній можна було вияснити й обговорити і можливість приложення трудового принципу власті в данім моменті, перше ніж поспробувати його покласти в основу будови власті.

Сталось інакше. Проголошено сей принцип, викликано ним велике заінтересування серед трудящих мас, і, кінець кінцем, приложено всі старання до того, щоб звести його на просту декорацію. В сім повороті правдоподібно відбулися якісь глибші зміни в правлячих кругах в їх курсі. Але факт зістається фактом, що принцип такий важний, такого глибокого значіння розміняно на декоративні форми, навіть не освітивши відповідно, в парламентській дискусії, як і чому се сталось. Все пройшло за лаштунками, в фракційних засіданнях, ще більше — переговорах сеньйорен-конвенту і президії з Директорією, і на поверхні зіставсь «закон 28 січня»* як пам'ятка неуміння зробити відповідний вжиток з проголошеного трудового принципу.

Очевидно, раз висунений на чергу, він не дасть себе так легко знову звести з кону. Се один з тих духів, які небезпечно буває викликати.

СПІЛЬНИЙ ФРОНТ

Українське відродження минулого століття зложилось на ґрунті народницьким. Воно приймало за першу основу, що підставою нашого національного і політичного відродження може бути тільки трудовий нарід на Україні з її хліборобським господарством; сей нарід представляється трудовим селянством, і його потреби, інтереси змагання мусять лягти основою будучого національного і політичного будівництва. В сім не було сумнівів. Але наше українське народництво було настроєно «постепеневсько». Не вірило в можливість скорих і різких перемін. Висунуло на першу чергу завдання культурно-національні і не постаралось виробити програми соціальної перебудови і відповідної нашим умовам тактики.

Тому не вироблялось у нас якоїсь соціальної української програми, ні спеціально української соціалістичної партії. Тим часом Росія і з нею Україна не-

історичних наук, професора Руслана Яковича Пирого з нагоди 70-річчя з дня народження та 40-річчя науково-педагогічної діяльності. — К., 2011. — С. 212–228.

Наддністрянська Україна мусить мати автономію в своїх внутрішніх справах і не повинна торкатися внутрішніх справ нашої України — після проголошеної злуки соборна УНР не стала ні унітарною, ні федеративною державою; швидше це було конфедеративне об'єднання. ЗУНР зберегла вищі органи законодавчої і виконавчої влади, сферу та обсяг їх компетенції. Вона діяла як окреме державне утворення у внутрішніх справах і на міжнародній арені. Влада Директорії й надалі обмежувалась землями на схід від Збруча. Певним чином координували лише військову діяльність обох урядів. 9 червня 1919 р. Президія УНР та Державний секретаріат Західної області УНР ухвалили рішення про передачу всієї військової і цивільної влади Є.Петрушевичу, проголошеному диктатором. Директорія і уряд УНР негативно поставилися до таких дій і 1 липня 1919 р. визнали неможливим перебування Є.Петрушевича у складі Директорії. Натомість для керівництва справами ЗО УНР Директорія, яка до певної міри вважала себе суверенною владою обох з'єднаних республік, утворила міністерство в справах Галичини. Див.: *Гай-Нижник П.* УНР та ЗУНР: становлення органів влади і національне державотворення (1917–1920 рр.). — К., 2010; *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923: Документи і матеріали: У 5 т.* — Івано-Франківськ, 2001–2005; *Павлишин О.* Формування та діяльність представницьких органів влади ЗУНР–ЗСУНР (жовтень 1918 – червень 1919 р.). Дис. ... канд. іст. наук. — Львів, 2001; *Його ж.* Об'єднання УНР і ЗУНР: політико-правовий аспект (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.) // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* — Львів, 2002. — Вип. 37/1. — С. 327–349.

Метеор

Вперше опублікована у виданні: ЛНВ. — 1919. — Т. LXXIII. — Кн. II. — С. 140–143. Підпис: *М.Грушевський.*

Подається за першодруком.

Стаття присвячена роботі Трудового конгресу України — представницької установи, яка мала відіграти роль вищого законодавчого органу УНР, вирішити питання про владу. З ним М.Грушевський пов'язував спробу повернутися до державного керівництва. Місяці, проведені на нелегальному становищі, давали йому змогу переосмислити свій попередній політичний і державний шлях, проаналізувати сильні й слабкі сторони діяльності Центральної Ради. Він розумів, що, переживши загальнонародне повстання, Українська революція вже крокувала далі, змінився її характер, з'явилися нові лідери. Проте переоцінки не сталося, його програма державного будівництва в Україні залишилася незмінною. В середині січня 1919 р. селяни Чигиринського повіту обрали М.Грушевського делегатом конгресу, безумовно, він розраховував повернутися у велику політику. Як з'ясувалося, авторитетний у минулому провідник, професор-інтелектуал і демократ за переконаннями не вписувався у політичні плани нової влади (*див. у цьому томі статті: «В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів (Квітень 1919 р. — лютий 1920 р.)», «Життя Михайла Грушевського від вибуху війни»*). Під час роботи конгресу Михайло Сергійович навіть не був обраний до президії. Він брав участь у дискусіях, але до його думки колишні соратники мало прислухалися. Проте у статті, присвяченій конгресу, нема й натяку на особисті образи та розчарування. Вона містить точний, об'єктивний аналіз подій, яка мала визначити подальшу долю УНР, і виявилась неспроможною це зробити.

с. 27 ...закінчилась сесія Трудового конгресу — перша сесія Трудового конгресу України (ТКУ) відбулася 23–28 січня 1919 р. у Києві за участю близько 400 делегатів, а також делегації ЗУНР. Керівним органом Конгресу була президія у складі С.Вітика, Д.Одрини, Т.Старухи. Найчисленнішою була фракція Селянської спілки та УПСР, найвпливовішою — фракція УСДРП. 23 січня 1919 р. Конгрес затвердив Акт про злуку УНР і ЗУНР в єдину соборну державу. На пленарних засіданнях заслухали звіти Директорії (В.Винниченко), уряду (В.Чехівський), Головного атamana (С.Петлюра). 28 січня 1919 р. ухвалили Універсал «До українського народу» та Закон про форму української влади, за якими всю найвищу владу до наступної сесії передавали Директорії УНР (див.: Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. Листопад 1918 – листопад 1920 рр.: Документи і матеріали. У 2-х томах, 3-х частинах. — К., 2006. — Т. 2 / Упоряд.: В.Верстюк (керівник) та ін. — С. 465–468). Трудовий конгрес України висловився за демократичний лад в Україні, за підготовку окремого закону щодо виборів всенародного парламенту незалежної соборної Української Республіки. Депутати заявили протест проти військової інтервенції радянської Росії та інших держав, закликали до всенародної боротьби за самостійну Україну. Законотвора діяльність, підготовка сесії Конгресу покладалася на

створені комісії: оборони, земельну, бюджетну, закордонних, харчових справ і культурно-просвітню. Після відступу Директорії з Києва комісії поступово втратили вплив на державне життя УНР. 11 липня 1919 р. на нараді членів комісії у Кам'янці-Подільському була прийнята постанова про припинення їхньої роботи. Підсумки роботи Конгресу були оприлюднені у листівці Центрального інформаційного бюро при Директорії УНР «Що зробив Трудовий Конгрес?» (Там само. — С. 495—497).

За короткий час, відколи була висунена на публічну відомість його ідея... — йдеться про рішення скласти Конгрес трудового народу України, оголошене в першій декларації Директорії від 26 грудня 1918 р. (Там само. — С. 391—394). За цим програмним документом конгрес отримував «всі верховні права і повноважність рішати всі питання соціального, економічного та політичного життя Республіки». В основу політичної системи УНР покладали т. зв. трудовий принцип.

...і в Вінниці в середині грудня н[ового] ст[илію] була вже виготовлена декларація... — йдеться про державну раду, проведену Директорією 12—14 грудня 1918 р. у Вінниці з представниками УПСР, УСДРП та УПСС. Учасники наради розділилися на два табори, один обстоював парламентську систему влади, інший — радянську. Згода не була досягнута й питання про форму влади лишилися відкритим. Декларація від 26 грудня 1918 р. постала уже в Києві як результат компромісу між цими двома позиціями.

...депутатів від війська замінено депутатами від «трудової інтелігенції»... — йдеться про представництво на Трудовому конгресі. Участь у виборах до Конгресу могли брати селяни, робітники та «трудова інтелігенція» (вчителі народних шкіл, лікарські помічники, кооператори, дрібні службовці) (Там само. — С. 393). Власне інтелігенція (лікарі, вчителі середніх шкіл, професура, юристи, журналісти та ін.) була позбавлена виборчих прав разом з «експлуаторськими класами». Військові не брали участі у виборах, щоб не переносити політичну боротьбу в армію. До Трудового конгресу України було обрано всіх членів Директорії УНР, крім С.Петлюри, який як представник військової влади не виставляв своєї кандидатури.

Пізнніше уставлено ще особіне представництво для залізничників і поштовиків та телеграфістів... — норма представництва від залізничників (20 депутатів) та робітників і службовців пошт і телеграфів (10 депутатів) була визначена у «Інструкції для виборів на Конгрес Трудового Народу України» від 5 січня 1919 р. (Там само. — С. 407).

...до участі в конгресі запрошено галицьких представників, Національну раду Галицької України... — згідно з «Інструкцією» норму представництва від ЗУНР визначали числом 65 депутатів. Оскільки на території ЗУНР через військові події вибори не відбулися, її представляла делегація Української національної ради кількістю 36 осіб.

...в декларації... — М.Грушевський подає два витяги з «Декларації Директорії Української Народної Республіки» від 26 грудня 1918 р. (Там само. — С. 392, 394).

с. 28 Сі зміни дали лівим течіям привід говорити про сфальшування Трудового конгресу... — йдеться про заяви представників лівих течій УПСР та УСДРП (пізніше, у серпні 1919 р., ці дві течії об'єдналися в Українську комуністичну партію (боротьбистів)). Оголошена на Конгресі декларація УСДРП (незалежних) вимагала, щоб Трудовий конгрес перебрав владу від Директорії і відразу передав її радам робітничих і селянських депутатів, проголосив Україну незалежною соціалістичною республікою, розпочав мирні переговори з радянською Росією, склав уряд з представників партій, які стоять на радянській платформі. Подібні заяви прозвучали і від фракції УПСР: Директорія не є виразником волі усього трудового народу України, тому має поступитися радам селянських, робітничих і військових депутатів; верховною владою повинен стати Всеукраїнський конгрес трудового народу, обраний на основі рівного безпосереднього виборчого права.

В тім же напрямі впливали ті невичайні, несприятливі обставини, в яких проходили вибори і п'ятім самі наради конгресу — йдеться про складне військово-політичне становище УНР. У кінці 1918 р. на північно-східних кордонах УНР з'явилися війська радянської Росії. 24 грудня наркомат закордонних справ РСФРР повідомив у пресі, що у зв'язку з анулюванням Брестської мирної угоди радянська Росія більше не визнає Україну суверенною державою. В результаті наступу Червоної армії на початку 1919 р. була зайнята більша частина Лівобережжя. 3 січня залишили Харків. 16 січня УНР оголосила війну РСФРР. 20 січня був запроваджений військовий стан на всій території УНР, у Чернігівській та Полтавській губерніях — стан облоги.

При сильній цензурі... — йдеться про заборону антиурядової агітації та пропаганди, запроваджену в Києві військовим комендантом міста Є.Коновальцем. Заборона була спрямована, головним чином, проти більшовицької партії, яка мала активне підпілля у місті.

...інструкцію для них опубліковано дуже пізно — «Інструкція для виборів на Конгрес Трудового Народу України» була затверджена Директорією 5 січня 1919 р., вибори відбувалися 12—15 січня.

Від усіх етнічних українських земель мали бути обрані 593 делегати, з них 65 — від ЗУНР. Із 27 делегатів від УНР 377 обирали від селян, 117 — від робітників і 33 — від «трудової інтелігенції» (див.: Директорія, Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки. — Т. 2. — С. 406–409).

Правительство почало евакуацію урядових і громадських установ... — йдеться про евакуацію державних установ УНР до Вінниці. Наказ про її початок був виданий 28 січня 1919 р., фактично вона розпочалась раніше.

Проїшла революція фракції у[країнських] с[оціал]-д[емократів], підтримана частиною фракції у[країнських] с[оціалістів]-р[еволюціонерів]... — йдеться про резолюцію Конгресу трудового народу України від 28 січня 1919 р., опубліковану як Закон про форму української влади (Там само. — С. 467–468).

с. 29 ...закон 28 січня... — йдеться про Закон про форму української влади, ухвалений 28 січня 1919 р. (Там само.). Згідно з цим актом з огляду на військово-політичну ситуацію до скликання наступної сесії Конгресу трудового народу України вся повнота влади залишалася в руках Директорії УНР як верховного органу республіки. Вона мала також повноваження видавати закони. Виконавчу владу за цим законом здійснювала Рада народних міністрів, яка затверджувалася Директорією і відповідала перед нею між сесіями Конгресу. На Директорію також були покладені обов'язки оборони держави. Закон не виробив цілісної політичної системи, обійшов мовчанкою надзвичайно вагомим конституційні підвалини УНР, зокрема про розподіл владних функцій між Директорією та урядом, межю їх компетенції. Ця обставина в майбутньому постійно проявлялася негативними проявами. На цих правових засадах Директорія і працювала, оскільки Конгрес уже більше ніколи не скликали.

Спільний фронт

Вперше опублікована в газеті: Життя Поділля (Кам'янець-Подільський). — 1919. — № 57. — 26 лютого. — С. 2–3. Підпис: М.Грушевський. Стаття не внесена до жодного бібліографічного покажчика праць М.Грушевського. Передрук здійснений у журналі: Український історик. — 2006–2007. — Ч. 4/1–2. — С. 101–103.

Подається за першодруком.

Вийшовши в останніх числах січня 1919 р. з Києва, М.Грушевський через військові дії змушений був зупинитися у Кам'янці-Подільському. Там перебувала частина державних установ УНР, і місто перетворилося на центр українського політичного життя. В цей час Директорія відправила у відставку соціалістичний уряд В.Чехівського. Новопризначений «правий» уряд на чолі з С.Остапенком був орієнтований на парламентську демократію та союз з Антантою. М.Грушевський знову спробував повернутися до активної політики. Разом з экс-прем'єр-міністром В.Чехівським вони об'єднали навколо себе всі неприхильні до Директорії УНР елементи. Рупором опозиційних сил стала газета «Життя Поділля», яку деякий час редагував М.Грушевський. У 1919 р. дедалі більше давалася взнаки відсутність єдності всередині національного табору. Існуючі внутріпартійні розбіжності вибухнули у 1918–1919 рр. низкою багатоступінчастих розколів та утворенням нових партій. Суперечності між політичними силами звели нанівець роботу представницької установи — Трудового конгресу України, на якому були представлені лише соціалістичні партії. Перенесення політичної боротьби у сферу державного життя стало причиною часткої зміни виконавчої влади УНР. Стаття ставила питання про єдність національних сил. Перебуваючи на соціалістичних позиціях, М.Грушевський закликав до єдності дій, створення єдиної української соціалістичної партії на базі двох головних політичних сил Української революції — Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР). Своє перебування у Кам'янці М.Грушевський детально описує у статтях «В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів (Квітень 1919 р. — лютий 1920 р.)» та «Життя Михайла Грушевського від вибуху війни» (див. у цьому томі).

с. 30 Під час першої російської революції соціалістично настроєна українська молодіж пішла ва російською соціал-демократією... — після розколу у 1904 р. першої української партії в Наддніпрянській Україні — Революційної української партії (РУП) — була створена Українська соціал-демократична «Спілка», яка діяла як складова Російської соціал-демократичної робітничої партії (РСДРП) на правах автономної організації її меншовицької фракції. «Спілка» виступала проти автономії України і національно-культурницької праці РУП. Більша частина членів РУП на чолі з М.Поршем, Д.Антоновичем, В.Винниченком, С.Петлюрою та М.Ткаченком відстоювала самостійність партії як програмову засаду. Вони скликали у грудні 1905 р. 2-й з'їзд, на якому РУП була реорганізована в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП), ухвалена нова програма та статут. Програма УСДРП

ЗМІСТ

с.ТЕКСТІВ с.КОМ.

Панькова С. «...НІ ХВИЛІ НЕ ВВАЖАВ СЕБЕ ЕМІГРАНТОМ,
ТІЛЬКИ ЗАКОРДОННИМ РОБІТНИКОМ НА НАШІЙ
НАЦІОНАЛЬНІЙ НИВІ»... V

Розділ I. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛАХ ТА ГАЗЕТАХ («ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ ВІСТНИК», «ГРОМАДА», «ЖИТТЯ ПОДІЛЛЯ», «СЕЛО», «НОВЕ ЖИТТЯ») (листопад 1918 р. — квітень 1919 р.)

Роковини 20/7 падолиста 1917	1	375
По шкоді	3	375
Від редакції	5	376
Україна окремішна	14	380
Відродження Української Республіки	15	381
Об'єднання України Наддніпрянської і Надністрянської	23	383
Метеор	25	385
Спільний фронт	27	386
Оздоровлення громадського життя	29	388
Шевченкові роковини	31	390
Шевченкове слово	32	390
В дванадцятю годину	34	391
Привіт	37	391
	37	392

Розділ II. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В ЖУРНАЛІ «L'EUROPE ORIENTALE» («EASTERN EUROPE») — ВИДАННІ КОМПІТЕТУ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ (вересень — грудень 1919 р.)

Ще один звільнений край	39	392
Огідний спадок	41	392
З'їзд народів Росії	42	395
Століття нового українського театру	44	396
Хто примирить Східну Європу?	48	400
Сторіччя Великого українця	50	400
	52	402

Розділ III. СТАТТІ, ВМІЩЕНІ В ЖУРНАЛІ «БОРТЕСЯ — ПОБОРЕТЕ!» — ОРГАНІ ЗАКОРДОННОЇ ДЕЛЕГАЦІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПАРТІЇ СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ (червень—липень 1920 р. — листопад 1921 р.)

Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання...	55	404
Шевченко як проповідник соціальної революції	57	404
Між Москвою й Варшавою	95	410
В першій делегації Української партії соціалістів-революціонерів...	97	411
На село! (Чергові завдання української трудової інтелігенції)	110	414
Драгоманов в політичній і національній розвитку українства	150	419
Пам'яті Паризької Комуні	169	420
До наших спроб співробітництва з УСРР... (29 жовтня 1921 р.)	182	427
До редакції «Вперед»-у у Львові (29 жовтня 1921 р.)	189	427
Відкритий лист Мих[айла] Грушевського... Х.Г.Раковському (15 листопада 1921 р.)	193	428
	195	431

Розділ IV. БРОШУРИ, СТАТТІ ТА ЛИСТИ, ВМІЩЕНІ В АМЕРИКАНСЬКИХ, КАНАДІЙСЬКИХ, АВСТРИЙСЬКИХ, ЧЕСЬКИХ ВИДАННЯХ, ЧАСОПИСАХ ГАЛИЧИНИ («СВОБОДА», «АМЕРИКА», «НАРОДНА ВОЛЯ», «УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС», «ГРОМАДСЬКИЙ ГОЛОС», «НОВИЙ ЧАС» ТА ІНШИХ)	
(квітень—червень 1919 р. — жовтень 1926 р.)	203 435
Українська партія соціалістів-революціонерів.....	205 435
Соціальна і політична боротьба в Україні в 1917—1918—1919 рр.	208 438
Світова війна і революція. Українська Народна Республіка	230 440
Поклик [Комітету незалежної України] (26 липня 1919 р.)	235 449
Лист від професора Мих[айла] Грушевського (23 серпня 1919 р.)	236 450
Лист від М.Грушевського (2 вересня 1919 р.)	238 453
До українців в Америці (27 вересня 1919 р.)	239 455
Проект Українського соціологічного інституту	240 456
Лист від проф[есора] М.Грушевського (30 листопада 1919 р.)	242 459
Лист до американських українців (16 грудня 1919 р.)	243 461
Як допомогти старому краєві у видавництвах	248 465
За Галичину! Відозва до світової демократії... (31 грудня 1919 р.)	250 466
Роковини української незалежності	257 469
До народів цивілізованого світу (15 січня 1920 р.)	259 471
Життєва сила народу	262 473
В справі Українського соціологічного інституту (12 березня 1920 р.)	264 473
Горі України. Лист до американських українців (18 березня 1920 р.)	266 474
Життя Михайла Грушевського від вибуху війни	269 475
Україна, Польща й Росія	273 486
Культурна криза на Україні	276 490
Ліквідація Комітету незалежної України	278 490
Лист від проф[есора] М.Грушевського (20 березня 1921 р.)	283 495
[Лист до Українського музичного товариства «Запорозжя» в Ньюарку] (29 квітня 1921 р.)	288 497
Листи до молоді...	288 498
Від Мих[айла] Грушевського. До шановних земляків в Америці (20 листопада 1921 р.)	303 504
На Новий рік (1 січня 1922 р.)	310 507
З недавнього минулого	312 508
Лист від М.Грушевського (10 квітня 1922 р.)	316 513
Духа не угашайте!.. (19 липня 1922 р.)	318 516
Братам в Америці (10 грудня 1922 р.)	324 519
До Українського Червоного Хреста в Канаді (24 грудня 1922 р.)	328 521
До шан[овних] земляків в Америці [не пізніше 4 квітня 1923 р.]	328 523
В ім'я української культури і українського імені... [бл. 26 квітня 1923 р.]	332 525
З Великої України	335 529
Пекуча справа	336 530
Ганської України не збудувати!	338 530
Від Українського соціологічного інституту	343 532
Подяка [від Союзу «Голодним України»]	344 532
До земляків в Америці (17 лютого 1924 р.)	344 533
[Виступ М.Грушевського на ювілейному засіданні...] (3 жовтня 1926 р.)	345 535

[Заключне слово М.Грушевського, виголошене на ювілейному засіданні...] (3 жовтня 1926 р.)	350	538
Одвертий лист акад[еміка] М.С.Грушевського до учасників його ювілейного свята 3 жовтня	351	538
ДОДАТКИ	355	540
Академічний Дім	357	540
Українське питання	359	541
КОМЕНТАРІ	375	
ПОКАЖЧИК ІМЕН	542	
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК	549	

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга II

Серія «Суспільно-політичні твори»
(листопад 1918 р. – жовтень 1926 р.)

Редактор	<i>Л.Веремієнко</i>
Художнє оформлення	<i>С.Іванов</i>
Технічний редактор	<i>І.Сімонова</i>
Коректори	<i>І.Савлук, О.Тростянчин</i>

Формат 70×100/16. Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк.
Умови. друк. арк. 46,66. Обл.-вид. арк. 40,0.
Тираж 5000 пр. Зам. № 39Г.

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 2980 від 19.09.2007 р.

Друк на ТДВ «Патент»
88006 м. Ужгород, вул. Гагаріна, 101
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи: ДК № 4078 від 31.05.2011 р.

- Грушевський М.С.**
Г91 Твори: У 50 т. / редкол.: П.Сохань, І.Гирич та ін.; голов.
ред. П.Сохань. — Львів : Світ, 2002. —
Т. 4. Кн. II: Серія «Суспільно-політичні твори» (листопад 1918 р.
— жовтень 1926 р.) / упоряд. С.Панькова. — 2013. — 576 с.
ISBN 978-966-603-223-5;
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)

Друга книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського завершує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок вченого і політика 1918–1926 рр. Основний масив праць — це публіцистика еміграційного періоду історика. Діяльність М.Грушевського на чолі Закордонної делегації Української партії соціалістів-революціонерів, його політичні погляди початку 20-х років відображені в численних публікаціях вченого на сторінках заснованого ним журналу «Борітеся — Поборете!», які становлять окремий тематичний розділ книги. Цінним джерелом вивчення голоду 1921–1923 рр. в Україні стала низка листів М.Грушевського до американських та канадських українців із закликом скласти пожертви на підтримку земляків, відомостями про діяльність очолюваного ним Союзу «Голодним Українці».

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

УДК 94(477)
ББК 63.3(4УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-847-3 (Т. 4. Кн. II)